

DO UT DES

Ο στρατηγός Γιάννης Μακρυγιάννης, με έντονη θρησκευτικότητα και βαθιά χριστιανική πίστη¹, σε επικλητική αναφορά προς τον ομώνυμό του Άγιο, γράφει στα «Απομνημονεύματά» του: «Έγινα ώς δεκατέσσερων χρονών και πήγα εις έναν πατριώτη μου εις την Ντεσφίναν. Στάθηκα με εκείνον μιαν ημέρα. Ήταν γιορτή και παγγύρι τ' Αγιαντιού. Πήγαμε εις το παγγύρι μόδωσε το ντουφέκι τον να το βαστώ. Εγώ θέλησα να το ρίξω, ετζακίστη. Τότε μ' έπιασε σε όλον τον κόσμον ομπρός και με πέθανε εις το ξύλο. Δεν μ' έβλαβε το ξύλο τόσο, περισσότερον η ντροπή του κόσμου. Τότε όλοι τρώγαν και πίναν και εγώ έκλαιγα. Αυτό το παράπονον δεν ήθερα άλλον κριτή να το ειπώ να με δικιώση, έκρινα εύλογον να προστρέξω εις τον Αϊγιάννη, ότι εις το σπίτι του μόγινε αυτείη η ζημιά και η ατιμία. Μπαίνω την νύχτα μέσα εις την εκκλησιά του και κλειω την πόρτα κι αρχινώ τα κλάματα με μεγάλες φωνές και μετάνοιες· τ' είναι αυτό οπούγινε σ' εμένα, γομάρι είμαι να με δέρουν; Και τον περικαλώ να μου δώση άρματα καλά κι ασημένια και δεκαπέντε πουργιά χρήματα και εγώ θα του φκιάσω ένα μεγάλο καρτήλι ασημένιον. Με της πολλές φωνές κάμαμεν τις συμφωνίες με τον άγιον»².

Στη συνέχεια ο Μακρυγιάννης αναφέρει ότι τον κάλεσαν στα Ιωάννινα το 1811, για να δουλέψει ως υπηρέτης στο σπίτι του Θανάση Λιδορίκη, αδελφού του αφεντικού του, ο οποίος ήταν κουμπάρος και προσωπικός φίλος του Αλή πασά.

Ο στρατηγός, παρότι δεν ήθελε στην αρχή να πάει, δέχτηκε τελικά να δουλέψει στο σπίτι του «τίμιου» Λιδορίκη, αφού πρώτα συμφώνησε μαζί του, ότι θα είναι ελεύθερος στις γνωριμίες και συναλλαγές του με τους Γιαννιώτες.

Εκεί ο Μακρυγιάννης δούλεψε δέκα χρόνια (με εφάπαξ μισθό 400 γρόσια) δημιουργώντας συγχρόνως γνωριμίες με τους άρχοντες, τους εμπόρους της πόλης και τους προεστούς των χωριών, οι οποίοι τον βοήθησαν οικονομικά και,

1. Βλ. σχετικά Ι. Θ. Κακριδή, *Στρατηγός Μακρυγιάννης: Μια ελληνική καρδιά*, Αθήνα 1972², σ. 21· Γ. Π. Σαββίδη, *Γραμματολογική παρουσίαση του «Οράματα και θάματα», στο τεύχος Κείμενα για τα Οράματα και θάματα του Μακρυγιάννη*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1984, σ. 21.

2. Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα: Κείμενον-Εισαγωγή-Σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη*, τόμ. Α', Βιβλιοπωλείον Βαγιονάκη, Αθήνα 1947², σ. 111.

παράλληλα με την εξυπνάδα και την εργατικότητα του, κατάφερε να κερδίσει ορισμένα χρήματα¹. Και, όπως ήταν επόμενο, δεν ξέχασε τη συμφωνία του με τον Άγιο Ιωάννη: «Τότε έφκειασα ντουφέκι ασημένιον, πιστιόλες και άρματα και ένα καντήλι καλό. Και αρματομένος καλά και σγυρισμένος το πήρα και πήγα εις τον προστάτη μου και ευεργέτη μου κι αληθινόν φίλον, τον Αϊγιάννη, και σώζεται ως τον σήμερα—έχω και τ' όνομά μου γραμμένο εις το καντήλι. Και τον προσκύνησα με δάκρυα από μέσα από τα σπλάχνα μου, ότι θυμήθηκα όλες μου της ταλαιπωρίες οπού δοκίμασα...»².

Στα παραπάνω διαφαίνεται ένα είδος συναλλαγής του Μακρυγιάννη με τον Άγιο: Ο στρατηγός ζητάει από τον Άγιο Ιωάννη να τον βοηθήσει, για ν' αποκτήσει άρματα και χρήματα και ο ίδιος, ως «αντίδωρο», θα του αφιερώσει ένα ασημένιο καντήλι στην εκκλησία του³. Ο Άγιος δέχεται («κάμαμεν της συμφωνίες με τον άγιον») και ο Μακρυγιάννης, όταν αργότερα με προσωπικό μόχθο κερδίζει χρήματα, δεν ξεχνάει ό,τι υποσχέθηκε στη «συμφωνία» του με τον ομώνυμο Άγιο και παραγγέλλει και του προσφέρει το ασημένιο καντήλι, στο οποίο γράφει και το όνομά του.

Ο Μακρυγιάννης δίνει κι άλλα δείγματα μιας τέτοιας συμφωνίας ή συναλλαγής, και στο δεύτερο έργο του «Οράματα και θάματα», το οποίο εκδόθηκε μόλις τα τελευταία χρόνια⁴ και είναι, εξίσου με τα «Απομνημονεύματα»⁵, ενδιαφέρον για τη λαογραφική⁶ και γενικότερα την επιστημονική έρευνα⁷.

Σε τμήμα του έργου αυτού⁸ ο Μακρυγιάννης μνημονεύει τα σχετικά με τη βαριά αρρώστια της λεχώνας γυναίκας του, που συνέβη δεκαοχτώ ημέρες μετά τη γέννηση των δύο τελευταίων παιδιών τους. Καλεί τότε τους καλύτερους γιατρούς για τη θεραπεία της, οι οποίοι όμως δεν μπορούν να κάνουν κάτι αποτελεσματικό.

1. Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 111-113.

2. Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 113.

3. Την περίπτωση αυτή της συναλλαγής του Μακρυγιάννη με τον Άγιο επισημαίνει απλώς και ο Φλωράκης. Βλ. σχετικά Αλέκου Ε. Φλωράκη, *Καραβάνια—τάματα και θαλασσινή αφιερωτική πρακτική στο Λιγαίο*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1982, σ. 70.

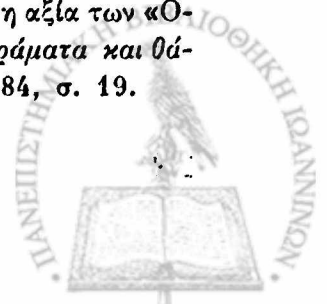
4. Βλ. Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Οράματα και θάματα: Εισαγωγή*, κείμενο, σημειώσεις Άγγελου Ν. Παπακώστα, Πρόλογος Λίνου Πολίτη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1983.

5. Βλ. πρόχειρα Κ. Σ. Κώνστα, «Λαογραφικά στον Μακρυγιάννη», *Νέα Εστία*, 88 (Χριστούγεννα 1970), 234-245, όπου συγκεντρώνονται λαογραφικά θέματα από τα «Απομνημονεύματα».

6. Βλ. και Άγγελου Ν. Παπακώστα, Εισαγωγή, στου Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Οράματα και θάματα*, ό.π., σ. 31. Βασ. Βλ. Σφυρβέρα, Η περιπέτεια και η αξία των «Οραμάτων και Θαμάτων» του Μακρυγιάννη, στο τεύχος *Κείμενα για τα Οράματα και θάματα του Μακρυγιάννη*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1984, σ. 19.

7. Βασ. Βλ. Σφυρβέρα, ό.π.

8. Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Οράματα και θάματα*, ό.π., σ. 45-49.

Ο στρατηγός, απελπισμένος, μαζί με τα παιδιά του προσεύχεται στις εικόνες του σπιτιού και κάνει τάμα να πάει μια λαμπάδα στην εκκλησία, αν μέχρι την επομένη το πρωί, που ήταν Κυριακή, δεν πέθαινε η γυναίκα του. Κατόπιν προτρέπει δύο γυναίκες συγγενείς να φροντίσουν την ετοιμοθάνατη και αποσύρεται, για να κοιμηθεί λίγη ώρα. Πριν κοιμηθεί παρακαλεί και πάλι κλαίγοντας τη «*Βαγγελίστρα*» (εννοεί εδώ την Παναγία της Τήνου) να βοηθήσει κι αυτή τη φορά (όπως έγινε και στο παρελθόν) την οικογένειά του και να γίνει η γυναίκα του καλά.

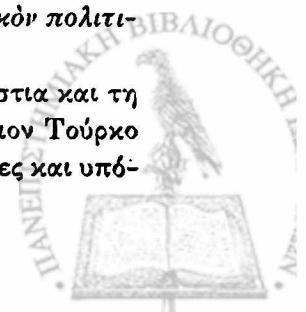
Ύστερα απ' αυτά, κι αφού οι συγγενείς που ήταν κοντά στην άρρωστη αποκοιμήθηκαν, «*πηγαίνει ένα σύγγεγον και κατεβάζει τη γυναίκα κάτω από το στρώμα — και τέτοια λευτεριά, οπού δεν την είχε όταν ήταν κορίτσι!*». Η γυναίκα του αρχίζει να συνέρχεται και μόλις βλέπει τον άντρα της, τον προτρέπει να επισκεφθεί τη «*Βαγγελίστρα*», για να την ευχαριστήσει.

Την ευχάριστη μεταβολή της υγείας της διαπιστώνουν επίσης οι γιατροί και ο ίδιος ο Μακρυγιάννης, ο οποίος όμως δεν εκπληρώνει το χρέος προς την Παναγία. Το τελευταίο είναι αιτία να δει «*ένας χριστιανός*» στο όνειρό του, ότι επισκέπτονται τον στρατηγό στο σπίτι του «*ένας καλόγερος και μια μαυροφόρα*» (ο Άγιος Ιωάννης και η Παναγία) και του ζητούν να εκπληρώσει την επίσκεψη —τάμα προς την Παναγία, η οποία βοήθησε στην αποκατάσταση της υγείας της γυναίκας του¹.

1. Δεν είναι ασυνήθης η υπόμνηση της οφειλής με όνειρο, από τη θεϊκή δύναμη. Συγκεκριμένα στη Γρατινή Κομοτηνής «*Ο άνθρωπος που τάξει κουρμπάνι, ασφαλώς έχει δει κανένα όνειρο, του φανερώθηκε ένας άγιος και του ζήτησε κουρμπάνι. Τάξει ο,τιδήποτε. Μπορεί και όταν είναι άρρωστος να τάξει. Τη μέρα που το έταξε προς τιμήν της εικόνας (...)* από τον όρθο είναι το κουρμπάνι εκεί, μαζί και αυτός (...)». Βλ. σχετικά Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, *Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες: Λειτουργία-Μορφολογία-Τυπολογία, Διδακτορική διατριβή, Παράρτημα «Λαογραφίας», αρ. 8, Αθήνα 1979, σ. 163-164.*

Συνήθης είναι και η εκδήλωση της αυστηρότητας, με την οποία οι Άγιοι αντιμετωπίζουν όσους αθετούν τις συμφωνίες—τάματα, που έχουν κάνει μαζί τους. Μια μαρτυρία από την Αμοργό αναφέρει ότι «*στην Αγία Παρασκευή είχε ένας από τη Λαγκάδα ένα βιδέλο ταμένο, να το πάει ζωντανό. Του λένε οι διάφοροι δεν το σφάζεις να το βάλεις στο μουλάρι σου και να το πας φορτωμένο, μόνο θα το βαρείς τόσο δρόμο; Ο άνθρωπος το 'σφαξε κι ήφαι το συκωτάκι του κι ηβάσταξε και το δέρμα του δαμαλιού. Όταν η πρόβαλε κι είδε την Αγία Παρασκευή τυφλώθη. Κατέβηκε από το ζώο και τον επιάσανε και τον επήγανε εις την εκκλησία. Του λέει ο επίτροπος, μήπως είχες τάξει τίποτα και το παρέλειψες και τυφλώθηκες μόλις είδες την Αγία Παρασκευή; Κάτι τέτοιο συμβαίνει. Ο εφημέριος του 'καμε παράκληση. 'Ηταξε: Αγία Παρασκευή, να δω το φως μου και κάθε χρόνο να σου φέρνω ένα τράο ζωντανό. Κι είδε το φως του και κάθε χρόνο πηγαίνει τον τράο. Τώρα τον πάνε τα παιδιά του*». Βλ. Στεφ. Δ. Ήμέλλου, *Παρατηρήσεις ἐξ ἐπιτοπίου ἐρεῦνης εἰς τὸν λαϊκὸν πολιτισμὸν τῶν νοτίων Κυκλάδων*, Ἀθήνα 1974, σ. 22.

Η ακόλουθη μαρτυρία από την Έδεσσα θυμίζει την ιστορία με την αρρώστια και τη θεραπεία της γυναίκας του Μακρυγιάννη: «*Μια παράδοση αναφέρεται σε κάποιον Τούρκο Ιμπραήμ Ισραμπή. Επειδή η γυναίκα του δεν μπορούσε να γεννήσει πολλές μέρες και υπό-*

Ο Μακρυγιάννης κλαίγοντας αποφασίζει ύστερα απ' αυτά να ταξιδέψει, μπαίνει στο πλοίο και πηγαίνει στην Τήνο. Εκεί έμεινε είκοσι τρεις μέρες σε συγγενικό του σπίτι, απ' όπου επισκέπτεται καθημερινά την Παναγία και την ευχαριστεί με σεβασμό για όσα καλά έκαμε σ' αυτόν και την οικογένειά του.

Και εδώ διαπιστώνεται μια μορφή συναλλαγής, η οποία μάλιστα παρουσιάζεται εντονότερα από την πλευρά των Αγίων και της Παναγίας: Είναι αυτοί οι ίδιοι που ζητούν τώρα την εκπλήρωση του τάματος—χρέους από τον Μακρυγιάννη για τις ευεργεσίες που πρόσφεραν κατά καιρούς στην οικογένειά του και ιδιαίτερα για τη βοήθειά τους στη θεραπεία της άρρωστης συζύγου του¹. Και ο στρατηγός, που είχε παραμελήσει, για διάφορους λόγους, το τάμα του, σπεύδει να το πραγματοποιήσει: γι' αυτό επισκέπτεται την Παναγία της Τήνου και εκεί αναπέμπει ευχαριστίες στη χάρη της.

* * *

Σε όσα εξέθεσα παραπάνω έχουμε δύο τυπικές περιπτώσεις της βασικής αρχής του *do ut des*² (= σου δίνω, για να μου δώσεις), η οποία διέπει τις — οικονομικές, σε τελευταία ανάλυση — σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους.

Η αρχή αυτή ανάγεται στην ιστορία της προστασίας των συμβάσεων στο Ρωμαϊκό Δίκαιο. Όπως με πληροφορεί ο καθηγητής Γεώργιος Μιχαηλίδης - Νουάρος³, το αρχαϊκό Ρωμαϊκό Δίκαιο ήταν πολύ αυστηρό (*jus strictum*) και τυποκρατικό· αναγνώριζε ως ισχυρές εκείνες μόνο τις συμβάσεις, που είχαν συναφθεί με την τήρηση ορισμένου τύπου (π.χ. με την απαγγελία

φερε, τον συμβούλεψαν οι Εδεσσαίες να ζητήσει τη βοήθεια της θαυματουργικής εικόνας της Αγίας Τριάδας. Πραγματικά αφού την πήρε και την πήγε στο σπίτι του και προσευχήθηκαν σ'αυτήν, αμέσως η γυναίκα του γέννησε και γλίτωσε από τους φοβερούς πόνους. Γι'αυτό κι ο Ιμπραήμ, για να ευχαριστήσει την Αγία Τριάδα, δώρησε στο μοναστήρι μια λειψανοθήκη». Βλ. Κωνσταντίνου Γ. Σταλίδη, *Η Αγία Τριάδα Εδέσσης*, Έκδοση Φιλοπροόδου Συλλόγου Εδέσσης «Ο Μέγας Αλέξανδρος», Έδεσσα 1977, σ. 62.

1. Ανάλογη μαρτυρία που απαιτεί την εκπλήρωση του τάματος από τους Αγίους, έχουμε και από το λαογραφικό υλικό. Συγκεκριμένα στη Νάξο έλεγαν ότι η Αγία Παρασκευή «ότινα τση τάξει κανείς τίοτα και δε γνοιαστή να τση το πάει, πάει και το 'υρεύγει». Βλ. Δημ. Β. Οικονομίδου, «Η 'Αγία Παρασκευή εις τόν βλον τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ», *Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 9-10 (1955-57) 91.

2. Πρόκειται για αποφθεγματική διατύπωση λατινικού νομικού κειμένου. Πλήρες το κείμενο βλ. Theodorus Mommsen — Paulus Krueger, *Corpus juris civilis. Digesta. Edition undevicesima lucis ope expressa, Volumen primum*, Weidmann, Dublin-Zürich 1966, σ. 292, XIX, 5,5.

3. Ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή τον Ομότιμο Καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και Ακαδημαϊκό κ. Γεώργιο Μιχαηλίδη—Νουάρο, ο οποίος είχε την καλοσύνη να συζητήσει μαζί μου το θέμα της μελέτης αυτής και να κάνει χρήσιμες σχετικές υποδείξεις.

πανηγυρικών λέξεων και την παρουσία μαρτύρων κ.λπ.). Αργότερα αναγνωρίστηκαν ως ισχυρές οι λεγόμενες «επώνυμες συμβάσεις» (*contractus nominati*), που είχαν ορισμένο όνομα και περιεχόμενο και προστατεύονταν με ειδική αγωγή για κάθε σύμβαση. Τέτοιες συμβάσεις ήσαν π.χ. η αγοραπωλησία, η μίσθωση πράγματος, η εντολή και η εταιρεία, που καταρτιζόνταν με την απλή συναίνεση (*solo consensu*) ή και άλλες συμβάσεις, που γίνονταν με το δόσιμο ενός πράγματος (όπως το δάνειο, το χρησιδάνειο). Στην περαιτέρω εξέλιξη αναγνωρίστηκαν ως ισχυρές και οι λεγόμενες «ανώνυμες συμβάσεις» (*contractus innominati*) ή, κατά τη βυζαντινή ορολογία, τα «ανώνυμα συναλλάγματα». Στις συμβάσεις αυτές, που είχαν ποικίλο περιεχόμενο, περιλαμβάνονταν οι ακόλουθες περιπτώσεις: *do ut des*, *do ut facias*, *facio ut des* *facio ut facias*. Το πότε ακριβώς έγινε η αναγνώριση των συμβάσεων αυτών ως ισχυρών, είναι ένα πρόβλημα, που συζητείται ακόμα στην επιστήμη της Ιστορίας του Ρωμαϊκού Δικαίου¹.

Η αρχή του *do ut des* διαπιστώνεται και στο σύγχρονο Ενοχικό Δίκαιο και ειδικότερα στις συμβάσεις ανταλλαγής, όπου ο ένας από τους συμβαλλόμενους επιδιώκει τη μεταβίβαση κυριότητας πράγματος ή δικαιώματος έναντι παροχής από τον αντισυμβαλλόμενο άλλου πράγματος ή δικαιώματος².

Το ίδιο παρουσιάζεται επίσης στις «επαχθείς» συμβάσεις του Ενοχικού Δικαίου³. Πρόκειται για υποσχετικές συμβάσεις, σύμφωνα με τις οποίες ένας από τους συμβαλλόμενους δίνει κάτι στον άλλο έναντι κάποιου ανταλλάγματος⁴.

Αλλ' αν η αρχή του *do ut des* είναι κανόνας του Ρωμαϊκού και Ενοχικού Δικαίου, δεν έχει μικρότερη σημασία στις καθημερινές και κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων και κυρίως στις περιπτώσεις ανταλλαγής προϊόντων ή δώρων,

1. Θεωρείται πάντως πιθανό, ότι η αναγνώριση της ισχύος τους πραγματοποιήθηκε με την επίδραση της διδασκαλίας του Αριστοτέλη για την *επιείκεια* (*aequitas*), καθώς και την επίδραση των αντιλήψεων του αρχαίου ελληνικού δικαίου. Με την επίδραση αυτή, που σημειώθηκε μετά την επέκταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στις ανατολικές επαρχίες (Ελλάδα, Αίγυπτος κ.λπ.), η αυστηρότητα και ο τυπικισμός του αρχικού ρωμαϊκού δικαίου εγκαταλείφθηκαν και έτσι επικράτησαν βαθμιαία οι αρχές του επιεικούς δικαίου.

Για τις ανώνυμες συμβάσεις στο Ρωμαϊκό Δίκαιο βλ. Raymond Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, tome II (*Les Obligations*), Paris 1948⁴, § 140 κ.ε., σ. 184 κ.ε. Γεωργίου Α. Πετροπούλου, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Αθήναι 1963², § 108, σ. 1001 κ.ε.

Για την έννοια της επιείκειας (*aequitas*) και την επίδραση του Αριστοτέλη στη νομική επιστήμη των Ρωμαίων, βλ. Γεωργ. Α. Πετροπούλου, *ό.π.*, § 18, Α, σ. 163 κ.ε.

2. Βλ. σχετικά Παν. Ι. Ζέπου, *Ενοχικόν Δίκαιον*, Β' Μέρος Ειδικόν, Αθήναι 1964², § 4, I, σ. 144.

3. Για τις επαχθείς συμβάσεις βλ. Μιχ. Π. Σταθόπουλου, *Γενικό Ενοχικό Δίκαιο*, τόμ. II, Αθήνα 1983, § 13 II, 4, σ. 79.

4. Μιχ. Π. Σταθόπουλου, *ό.π.*

όπως παρουσιάζονται σε πρωτόγονες¹, αλλά και παραδοσιακές αγροτικές² (ή και σύγχρονες αστικές) κοινωνίες³. Οι ανταλλαγές αυτές έχουν βασικά νομικό — οικονομικό χαρακτήρα.

Εκείνο πάντως που έχει ιδιαίτερη σημασία, είναι ότι οι ανταλλαγές αυτές μεταφέρθηκαν από την ενδοκοινωνική περιοχή και στην περιοχή των σχέσεων του ανθρώπου με τον Θεό και άλλους εκπροσώπους της θεϊκής αρχής. Το υλικό της Ελληνικής λαογραφίας τεκμηριώνει επαρκώς τη διεύρυνση αυτή της εφαρμογής. Ο λαϊκός χριστιανός ακολουθεί πιστά την αρχή του *do ut des* στις σχέσεις του με το θείο, που, όπως υπογραμμίζει και ο Μέγας, είναι η βάση κάθε φυσικής λατρείας⁴. Ζητάει από τον Θεό και τους Αγίους να τον βοηθήσουν στα βιοτικά προβλήματά του και ως αντάλλαγμα προσφέρει τα καλύτερα προϊόντα της σοδειάς⁵, — κάτι που μας πηγαίνει στις αρχαϊκές ρίζες

1. Βλ. Marcel Mauss, «Essai sur le Don», *Année Sociologique*, 1 (δεύτερη σειρά) 1923-24 = στον τόμο του M. Mauss, *Sociologie et anthropologie*, Εισαγωγή Cl. Lévi-Strauss, Paris 1983⁸, σ. 143-279· και ελληνική μετάφραση: Μαρσέλ Μως, *Το δώρο: Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες*, μετάφρ. Άννα Σταματοπούλου—Παραδέλλη, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1979. Βλ. επίσης Lucy Mair, *An Introduction to Social Anthropology*, Clarendon Press, Oxford 1972² (τρίτη ανατύπωση 1980), σ. 180-182· Scott Cooc, *Economic Anthropology: Problems in Theory, Method and Analysis*, στον τόμο *Handbook of Social and Cultural Anthropology*, εκδοτική επιμέλεια John J. Honigmann, Rand McNally College Publishing Company, Chicago 1973, σ. 836-839· Edmund Leach, *Social Anthropology*, Oxford University Press, Oxford 1982, σ. 152-164.

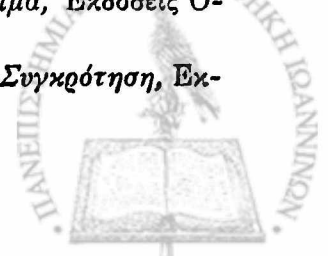
2. Βλ. σχετικά Κυριάκου Χατζηγιωάννου, «Τα κανίσσια, τα δώρα, οι πουλούστρενες κι οι κόκκαλοι [Κοκκινόχωρια της επαρχίας Αμμοχώστου Κύπρου με επίκεντρο την 'Αχνα]», *Λαογραφική Κύπρος*, τ. 19-20 (Γενάρης-Αύγουστος 1977), σ. 3-8· Άγγελου Ν. Δευτεράλιου, «Το ψωμί ως δώρο στις κοινωνικές σχέσεις του ελληνικού λαού», *Επετηρίς του Κέντρου Έρευνας της Έλληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 25 (1977-80), σ. 136-149· Κώστα Δ. Κονταξή, *Η ανταλλαγή δώρων στην παραδοσιακή κοινωνία του Πόντου*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1986.

3. Στη σύγχρονη (αστική) κοινωνία βασικό ρόλο στις σχέσεις κοινωνικής συμπεριφοράς παίζει ασφαλώς η ανταλλαγή δώρων κυρίως στις εθιμικές επισκέψεις ή στις γιορτές.

Στην ελληνική αστική κοινωνία επισημαίνεται, εξάλλου, ο νομικός και οικονομικός ρόλος του *do ut des*, όπως παρουσιάζεται στις περιπτώσεις ανέγερσης πολυκατοικιών με τη μέθοδο της αντιπαροχής: Ο ένας από τους συμβαλλόμενους δίνει στον άλλο (εργολάβο ή μηχανικό) με συμβολαιογραφική πράξη το δικό του οικόπεδο (ή παλιό σπίτι) και παίρνει ως αντάλλαγμα αριθμό διαμερισμάτων μετά το κτίσιμο της πολυκατοικίας.

4. Βλ. σχετικά Γεωργίου Α. Μέγα, *Έλληνικαί έορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Αθήναι 1979³, σ. 7· Του ίδιου, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήναι 1978³, σ. 146· πρβλ. Μιχάλη Γ. Μερακλή, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. Β': *Ήθη και έθιμα*, Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα 1986, σ. 124.

5. Μιχάλη Γ. Μερακλή, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. Α': *Κοινωνική Συγκρότηση*, Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα 1984, σ. 108.

της σχέσης αυτής, — αλλά και εκκλησιαστικά (ή άλλα αντικείμενα) μικρής ή μεγάλης αξίας, ανάλογα με τις δυνατότητές του.

Η σχέση αυτή της προσφοράς και της αντίδοσης δείχνει καθαρά τη ρεαλιστική συναλλαγή που γίνεται με το θείο, το οποίο, ως χορηγός των αγαθών, πρέπει να τύχει ανάλογης αμοιβής¹. Η σχέση αυτή είναι λοιπόν, και σ' αυτή την προέκτασή της, οικονομική, και το είδος της συμφωνίας που γίνεται δείχνει τον νομικό της χαρακτήρα².

Η προτίμηση του λαϊκού ανθρώπου στις «συναλλαγές» του αυτές, προς τους Αγίους και όχι προς τον ίδιο τον Θεό, είναι κάτι συνηθισμένο, όχι μόνο γιατί, όπως παρατηρεί και ο B. Schmidt, οι Άγιοι για τον απλό κόσμο, θεωρούνται Θεοί και οι άνθρωποι προσεύχονται σ' αυτούς το ίδιο, όπως και στον Θεό³, αλλά και γιατί οπωσδήποτε θεωρούνται οικειότεροι, σε σύγκριση με το πιο περιεκτικό και αφηρημένο πλάσμα του Θεού που δεν παύει να είναι και ένας deus absconditus. Οι Άγιοι είναι Θεός, αλλά ένας Θεός εξοικειωμένος, πλησιέστερος, πιο προσιτός, ώστε να μπορεί κανείς με θάρρος, «με πολλές φωνές» να κλείνει και «συμφωνίες» μαζί τους.

Η σκόπιμη αυτή ταύτιση Θεού και Αγίων επαληθεύεται χαρακτηριστικά και στα δύο σημεία από τα έργα του Μακρυγιάννη, που παρέθεσα παραπάνω: Ο στρατηγός επικαλείται στο πρώτο τη βοήθεια του ομώνυμού του Άγιου και στο δεύτερο της Παναγίας, που μπορεί να θεωρηθεί, κατ' επέκταση, η κατεξοχήν προσωποποίηση της αγιοσύνης και της καλοσύνης.

Μια μορφή εφαρμογής του do ut des στις σχέσεις Θεού—ανθρώπου αποτελούν οι θυσίες. Ο λαϊκός άνθρωπος προσφέρει στις θεϊκές δυνάμεις ζώα—στις αιματηρές θυσίες — ή ό,τι άλλο με σκοπό να τις επικαλεσθεί για την επίτευξη μιας επιθυμίας του ή ανταποδίδοντας με τον τρόπο αυτό τις ευχαριστίες του για το ευεργέτημά τους που έχει ήδη⁴. Το τελευταίο αυτό είδος θυσίας ξεχωρίζει, μεταξύ άλλων, και ο Pfister⁵ στη διάκριση που έκανε για τις μορφές

1. Μ. Γ. Μερακλή, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. Α': *Κοινωνική Συγκρότηση*, 6.π.

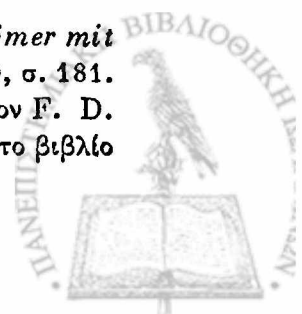
2. Βλ. Μ. Γ. Μερακλή, *ό.π.* Πρβλ. Μαρσέλ Μωσ, *Το δώρο: Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες*, *ό.π.*, σ. 84.

3. Βλ. σχετικά Bernhard Schmidt, *Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum*, Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig 1871, σ. 34. Βλ. επίσης Walter Puchner, «Die Memoiren des griechischen Revolutionsgenerals Makryiannis aus Kulturanthropologischer Sicht», *Südost-Forschungen*, τ. 34 (1975), σ. 183, σημ. 57.

4. Για τις θυσίες στον ελληνικό χώρο γενικά βλ. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, *Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες: Λειτουργία-Μορφολογία-Τυπολογία*, Διδακτορική διατριβή, Παράρτημα «Λαογραφίας», αρ. 8, Αθήνα 1979.

5. Βλ. σχετικά Friedrich Pfister, *Die Religion der Griechen und der Römer mit einer Einführung in die vergleichende Religionswissenschaft*, Leipzig 1930, σ. 181.

Παραπομπές σε αρχαία ελληνικά κείμενα για τη σχέση do ut des βλ. στον F. D. Harvey, «Dona Ferentes: Some Aspects of Bribery in Greek Politics», στο βιβλίο

των θυσιών και των σκοπών, οι οποίοι επιδιώκονται μ' αυτές¹. Αναφέρω ορισμένα από τα αναρίθμητα που υπάρχουν παραδείγματα. Λ.χ. στο χωριό Καρπερό των Γρεβενών, για να μη πέφτει χαλάζι, συγκεντρώνονταν οι κάτοικοι της περιοχής στις 9 Μαΐου στο εξωκκλήσι του Αγίου Χριστοφόρου και θυσίαζαν, μετά τη λειτουργία, ένα μαύρο αρνί. Η θυσία γινόταν σ' ένα λάκκο, που βρισκόταν κοντά στο άγιο βήμα και ήταν σκεπασμένος με μια πέτρα. Στον λάκκο έριχναν το αίμα, το δέρμα και τα κόκκαλα του αρνιού αφού τελείωνε το κοινό τραπέζι². Στο χωριό Αγία Παρασκευή Λέσβου θυσιαζόταν ένα ζώο στη γιορτή του Αγίου Χαραλάμπους (10 Φεβρουαρίου). Το ζώο αυτό ήταν πάντοτε εκλεκτός ταύρος, ο οποίος προσφερόταν από κάτοικο του χωριού για την εκπλήρωση σχετικού τάματος³.

Στην Κύπρο, την ημέρα του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου), όσοι είχαν άρρωστο, έλεγαν: «'Αι Γιώργη μου, και γιάτρεψε το παιδί μου, και να δήσω ένα ζευκάρι (βούδια) στα γκρικέλλια της πόρτας σου»⁴.

Στο Νησί Πέλλας η θυσία γίνεται προς τιμήν των Αγίων Αναργύρων (1 Ιουλίου) και οι κάτοικοι, την ώρα που παίρνουν το κρέας, επικαλούνται τους Αγίους: «Εις βοήθειάν μας. Τους θεωρούμε προστάτες των παιδιών. Όταν καμιά φορά τύχει επιδημία στα παιδιά, λέμε, ότι εξεχάσαμε τους αγίους, μάλιστα όταν συμβεί να μη γίνει η θυσία αυτή(...). Τον παλιό καιρό στο Νησί ήταν λίγα σπίτια πέντε ως έξι. Τα αγόρια μόλις γεννιούντανε, πέθνησκαν. Εξούσαν μόνο τα θηλυκά. Τότες οι γέροι έκαμαν προσκύνημα στους Αγίους Αναργύρους και έκαμαν τη θυσία που κάνουμε τώρα και τ' αγόρια πια δεν πέθνησκαν. Στα χρόνια μας κάποτε αφήναμε το έθιμο και σε δυο χρόνια άρχισαν πάλι να πεθαίνουν τ' αγόρια. Γι' αυτό κάνομε το έθιμο, για την υγεία των παιδιών»⁵.

Στο χωριό Άγιος Παντελεήμων της Φλώρινας έσφαζαν στη γιορτή του Αγίου Παντελεήμονα (27 Ιουλίου) διάφορα ζώα—τάματα. Τα τάματα αυτά τα

Cruix: Essays in Greek History presented to G. E. M. de Ste. Croix, εκδοτική επιμέλεια P.A. Cartledge and F.D. Harvey, Duckworth, Exeter 1985, σ.107 και σημ.112.

1. Τα τέσσερα είδη θυσιών που διακρίνει ο Pfister είναι: 1) ευχαριστήρια ή εξιλαστήρια θυσία-δώρο, 2) η θυσία-κοινωνία: το θύμα τρώγεται ή πίνεται το αίμα του κ.λπ. για να μεταδοθεί η δύναμή του και η ιδιότητα που απέκτησε με τη θυσία, 3) θυσία, που υπηρετεί τον καθαρμό και την εξιλέωση και 4) η θυσία που στοχεύει στον μαγικόν εξαναγκασμό, σ'ένα είδος δηλαδή αναλογικής μαγείας. Βλ. σχετικά Fr. Pfister, *Die Religion der Griechen und der Römer...*, ό.π., σ. 181-182. Πρβλ. Μ. Γ. Μερακλή, *Σχόλια στον Πλούταρχο: Βίος Θησέως*, Ιωάννινα 1982 (πολυγραφημένη έκδοση), σ. 61-62.

2. Βλ. Αικατερινής Πολυμέρου, «Ο Άγιος Χριστόφορος προστάτης από το χαλάζι στο βόρειο ελληνικό χώρο», *Πρακτικά Β' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, Ι. Μ. Χ. Α., Θεσσαλονίκη 1976, σ. 397.

3. Βλ. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, *Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες*, ό.π., σ. 65-66.

4. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, ό.π., σ. 78.

5. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, ό.π., σ. 85-86.

έκαναν, όταν αρρώσταιναν οι κάτοικοι ή γλίτωναν από κανένα κακό¹.

Στην Κέα, όταν ένα ζώο πάθαινε κάτι, το έταζαν στους Αγίους Αναργύρους κι αν γινόταν καλά, το πρόσφεραν την ημέρα της γιορτής τους υπέρ των πανηγυριστών². Αυτό γινόταν στο νησί από τότε που, όπως πιστευόταν, οι νεράιδες άρπαζαν τα βόδια και τα σύνεργα ενός ζευγά, ο οποίος βρισκόταν κοντά στην εκκλησία των Αγίων Αναργύρων. Ο ζευγάς παρακάλεσε τους Αγίους: «*Άγιοι Αναργύροι, σώστε μου τα βόδια μου, να σας τα κάνω θυσία (...)*». Οι Άγιοι ανταποκρίθηκαν στην ικεσία του και αυτός τα θυσίασε την ημέρα της γιορτής τους³.

Στα Σπάτα Αττικής, στη γιορτή του Αγίου Πέτρου (29 Ιουνίου), γινόταν και ιδιωτική θυσία από όσους είχαν τάμα και ιδιαίτερα από τους βοσκούς της περιοχής: «*Την προβατίνα την είχα τάξει τον χειμώνα για την υγεία του κόσμου και για μας (...)*»⁴.

Μορφή «ανταλλαγής» είναι επίσης και τα άλλα τάματα⁵ εκτός από τις θυσίες. Έτσι π.χ. στα Φάρασα της Καππαδοκίας γυναίκες που φοβούνταν τον τοκετό, έταζαν να βαφτίσουν το παιδί που θα γεννούσαν στην εκκλησία του δείνα Αγίου και να δώσουν το όνομά του⁶. Στο Μιστί Καππαδοκίας ήταν διαδομένη η αντίληψη της παροχής με αντάλλαγμα στον Θεό και τους Αγίους: «*Άι Βλασάκη μου, γλίτωσέ με και θα σου φέρω μια λαμπάδα όσο το μπόι μου*»⁷.

Στα Βάτικα, Τσακονοχώρι της Προποντίδας, σε σοβαρές αρρώστιες, έταζαν στην εκκλησία και χωράφια ακόμη. Η εκκλησία των Βατίκων, ο Χριστός, είχε περίπου τετρακόσια στρέμματα χωράφια από τάματα—αφιερώματα των χριστιανών, αλλά και από άτεκνους, οι οποίοι της χάριζαν τα κτήματά τους⁸.

Στη Μεσογαία Αττικής ένας αριθμός εξωκκλησιών, στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας και στα πρώτα της Ανεξαρτησίας, κτίσθηκε από τάματα.

1. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, *ό.π.*, σ. 91.

2. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, *ό.π.*, σ. 103.

3. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, *ό.π.*

4. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη, *ό.π.*, σ. 125 και σημ. 3.

5. Όπως σημειώνει και ο Χατζησωτηρίου, η λαϊκή αντίληψη για το τάμα — αφιέρωση στη θεική δύναμη εννοεί κυρίως την υπόσχεση για την προσφορά κάποιου αντικειμένου ή και χρημάτων με σκοπό την αγορά ιερού σκεύους ή ακόμη και οτιδήποτε άλλο, το οποίο θα εξωραΐσει την εκκλησία. Βλ. σχετικά Γεωργίου Δ. Χατζησωτηρίου, *Τα Λαογραφικά της Μεσογαίας Αττικής*, Αθήνα 1980, σ. 212.

6. Βλ. Δ. Λουκόπουλου—Δ. Πετρόπουλου, *Η λαϊκή λατρεία των Φαράσων*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Collection de l' Institut français d' Athènes, Αθήνα 1949, σ. 42.

7. Βλ. Θανάση Π. Κωστάκη, *Το Μιστί Καππαδοκίας*, τόμ. Α', Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 272.

8. Βλ. Θανάση Π. Κωστάκη, *Βάτικα και Χαβουτσι: Τα Τσακονοχώρια της Προποντίδας*, Εκδόσεις Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1979, σ. 202.

Αφορμή για τα αφιερώματα αυτά προς το θείο ήταν η απελευθέρωση ή η δραπέτευση κοριτσιού από τον κατακτητή, μια ανέλπιστα σωτηρία από ατύχημα, ναυάγιο ή θεραπεία αρρώστιας και ακόμη μια μη αναμενόμενη επιστροφή αιχμαλώτου ή μια ευχή που εκπληρώθηκε¹.

Στο χωριό Σπῶα Καρπάθου, όταν αρρωστήσει σοβαρά ένα μέλος μιας οικογένειας, τάζουν, ακόμη και σήμερα, στον προστάτη Άγιο της να κάνουν την αρτοκλασία ή να δώσουν μια ποσότητα λαδιού ή τα χρυσαφικά και τα άλλα τιμαλφή της οικογένειας ή ακόμη την ακίνητη περιουσία (σπίτια, αμπέλια, χωράφια κ.λπ.) αρκεί ο άρρωστος να γίνει καλά². Στον άρρωστο αφού δοθεί η βοήθεια του γιατρού, μεταφέρουν κοντά του από την εκκλησία και την εικόνα του προστάτη Άγιου ή του Χριστού, η οποία θα μείνει στο σπίτι σαράντα ημέρες. Σε όλο αυτό το διάστημα γίνονται παρακλήσεις για την αποκατάσταση της υγείας του αρρώστου και οι συγγενείς, παράλληλα, αναρτούν στην εικόνα χρυσά νομίσματα και άλλα τιμαλφή, φορέματα κ.έ., τα οποία, αφού επιστρέψει η εικόνα στην εκκλησία, καταθέτονται στο εκκλησιαστικό ταμείο³.

Άλλη χαρακτηριστική περίπτωση δόσοληψιών με Άγιο αποτελεί ο Άγιος Φανούριος. Πρόκειται για τον Άγιο, για τον οποίο πιστεύεται, ότι «φανερώνει» (ως Φανούριος...) τα χαμένα ζώα ή πράγματα, την τύχη, την έκβαση ή τις εχθρικές προθέσεις⁴. Οι γυναίκες της Παρνασσίδας π.χ., όταν έχα-

1. Βλ. Γεωργίου Δ. Χατζησωτηρίου, *Τα Λαογραφικά της Μεσογαίας Αττικής*, ό.π., σ. 211-212.

2. Βλ. πρεσβυτ. Κωνσταντίνου Ιω. Χαλκιά, «Τὸ ἔθιμον τῶν ἐκκλησιαστικῶν πλειστηριασμῶν εἰς τὸ χωρίον Σπῶα Καρπάθου», *Καρπαθιακαὶ Μελέται*, τ. 2 (1981), σ. 228-229, σημ. 12.

3. πρεσβυτ. Κωνσταντίνου Ι. Χαλκιά, ό.π.

Η οικονομική δόσοληψία είναι περισσότερο φανερή από την εκποίηση των ταμάτων, τα οποία αφιέρωσαν οι πιστοί στις εκκλησίες ως αντάλλαγμα για κάποια χάρη ή ευεργεσία των θεϊκών δυνάμεων. Η εκποίηση των αφιερωμάτων γίνεται με δημόσιους πλειστηριασμούς και έχει αποκλειστικό σκοπό την ενίσχυση του εκκλησιαστικού ταμείου· τα χρήματα κατόπιν διαθέτονται για τις ανάγκες τις εκκλησίας. Βλ. σχετικά Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί», *Δωδώνη (ΕΕΦΣΠΙ)*, τ.6 (1977), σ. 397-405. Βλ. ακόμη πρεσβυτ. Κωνσταντίνου Ιω. Χαλκιά, «Τὸ ἔθιμον τῶν ἐκκλησιαστικῶν πλειστηριασμῶν εἰς τὸ χωρίον Σπῶα Καρπάθου», ό.π., σ. 225-235.

Σπανιότερα συναντούμε και μη υλικό τάξιμο σε μια πνευματικότερη σχέση του πιστού με το θείο. Έτσι στο πανηγύρι της Παναγίας της Σπηλιανής στη Νίσυρο, το οποίο διαρκεί εννέα ημέρες (6-15 Αυγούστου), γυναίκες της Νίσυρου, αλλά και των γειτονικών νησιών, στις δύσκολες στιγμές της ζωής τους, ζητούν τη βοήθεια της Σπηλιανής και τάζουν να κάνουν το «νιάμερο». Και «νιάμερο» είναι οι 200-300 μετάνοιες (ανάλογα με το τάμα), που κάνουν κάθε μέρα μπροστά στην εικόνα της Παναγίας για χρονικό διάστημα εννέα ημερών, από το βράδι του εσπερινού της 6. Αυγούστου μέχρι την ημέρα της γιορτής. Οι γυναίκες, ελεύθερες ή παντρεμένες, που κάνουν το «νιάμερο», λέγονται «νιαμερίτισσες». Βλ. σχετικά Νικήτα Οδ. Σακελλαρίδη, «Παναγία Σπηλιανή», *Νισυριακά*, τ. 6 (1978), σ. 150-151. Ηρακλή Μ. Καραναστάση, *Λαογραφικά της Κως*, Αθήνα 1980, σ. 39-46.

4. Βλ. σχετικά Γεωργίου Α. Μέγα, *Ελληνικαὶ ἑορταὶ καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας*,

ναν κάποιο πράγμα, έλεγαν: «'Αγιέ μου Φανούριε, φανέρωσε μου το... και θα σου κάνω μια κουλλούρα για την ψυχή της μάνας σου»¹.

Τέτοιες επικλήσεις προς τον 'Αγιο είναι γνωστές απ' όλο τον ελληνικό χώρο, π.χ. την Κρήτη², Τήνο³, Μεσσηνία⁴, Κύπρο⁵, Κάρπαθο⁶ κ.ά⁷.

* * *

Τα παραπάνω παραδείγματα αρκούν, νομίζω, για να τεκμηριώσουν την άποψη, ότι η αντίληψη για το σχήμα 'παροχή και αντίδοση', που διέπει τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους, ήδη σε σχήματα αρχαϊκής κοινότητας, διέπει και τις σχέσεις των ανθρώπων με το θείο. Ο άνθρωπος πιστεύει ότι εξασφαλίζει την ευμένεια και την προστασία της θεϊκής δύναμης, όταν ο ίδιος πρώτα της υποσχεθεί μια μορφή παροχής ή κάνει ένα είδος συναλλαγής μαζί της⁸.

Η λατρευτική σχέση του ανθρώπου με τον Θεό και τους Αγίους είναι και σχέση οικονομική, στη βάση πάντα της αρχής του πρωτογενούς αισθήματος του do ut des. Έχουμε μια καθαρή μορφή οικονομικής συναλλαγής: ο λαϊκός άνθρωπος που δέχεται το αγαθό από τη θεϊκή δύναμη, πρέπει να δώσει σ' αυτήν και την ανάλογη αμοιβή.

¹ Αθήναι 1979³, σ. 230. Δημ. Σ. Λουκάτου, *Τα Καλοκαιρινά*, Εκδόσεις Φιλιππούτη, Αθήνα 1981, σ. 139.

1. Γεωργίου Α. Μέγα, *Ελληνικά έορτα...*, ό.π., σ. 231.

2. Βλ. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδου, «'Ο "Αγιος Φανούριος εις την λαϊκήν παράδοσιν τής Κρήτης», *Κρητική Πρωτοχρονιά*, τ. 5 (1969), σ. 163-165.

3. Αλέκου Ε. Φλωράκη, *Τήνος: Λαϊκός πολιτισμός*, Ελληνικό βιβλίο, Αθήνα 1971, σ. 230.

4. Ασπασία Μέγα-Λαμπάκη, «Λατρευτικές πίττες της Μεσσηνίας», *Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών*, Αθήναι 1984, σ. 246.

5. Κυριάκου Ρήγα, «Λαογραφικά από το Λευκόνοικο: Θρησκευτικά ήθη και έθιμα», *Λαογραφική Κύπρος*, τ. 35 (1985), σ. 142.

6. Στην Κάρπαθο λένε σχετικά: «'Αι μου Φανέ(ού)ρι μου, και φανέρωσε μου το... και θα σου κάνω μια πίττα». Υπάρχουν μάλιστα και εξωκλήσια προς τιμήν του Αγίου, όπου οι γυναίκες στη γιορτή του (27 Αυγούστου) φέρνουν τα τάματά τους. Πληροφορίες της μητέρας μου Φωτεινής Αλ. Αλεξιάδη, ετών 76 και προσωπικά βιώματα.

7. Γεωργ. Ν. Αικατερινίδου, «'Ο "Αγιος Φανούριος...», ό.π., σ. 163, σημ. 3. Δημ. Σ. Λουκάτου, *Τα Καλοκαιρινά*, ό.π., σ. 139.

8. Αναφέρω ακόμη και τα ασημένια ή χρυσά αναθήματα—τάματα (εικόνες παιδιών, μελών του ανθρώπινου σώματος κ.λπ.), που ο άνθρωπος αναρτά στις εικόνες των Αγίων ως αντίδωρα ευγνωμοσύνης (μια μορφή του do ut des). Για τα αφιερώματα—τάματα γενικά βλ. Κ. Α. Ρωμαίου, «Ασημόπαιδα», *Μελέτη*, τ. 3 (1909), σ. 298-304=Μικρά Μελετήματα, Παράρτημα «Ελληνικών», αρ. 7, Θεσσαλονίκη 1955, σ. 42-57. Ν. Γ. Πολίτου, «'Αναθήματα κατ' εὐχὴν», *Λαογραφία*, τ. 2 (1910-1911), σ. 125-130. Rudolf Kriss, «Zur Sammlung für religiöse Volkskunde im Bayerischen Nationalmuseum», *Religiöse Volkskunde...*, τ. 9 (1964), σ. 17-23. Α. Φασιανού—Ν. Αρχελάου, «Λαϊκά αναθήματα» *Ζυγός*, τ. 9:3 (Απρίλιος 1965), σ. 44-47. Νίκου Παπαδάκη, *Ελληνικά αφιερώματα*, Αθήνα 1974. Κώστα Ρωμαίου, *Κοντά στις ρίζες: Έρευνα στον ψυχικό κόσμο του ελληνικού λαού*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1980², σ. 110-111. Αλέκου Ε. Φλωράκη, *Καραβάκια—*

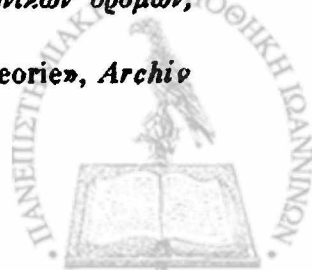
Καταλήγοντας θα ήθελα να κάνω δύο ακόμη παρατηρήσεις. Ο θρησκευολόγος G. van der Leeuw, που ασχολήθηκε παλαιότερα με το θέμα αυτό σε σχέση με την προσφορά θυσίας¹, θέλησε να δώσει μια διαφορετική ερμηνεία ως προς την εφαρμογή του *do ut des*. Κατ' αυτόν δεν υπάρχει ρασιοναλιστική —οικονομική σχέση συναλλαγής: αυτός που θυσιάζει δεν περιμένει ανταπόδοσή. Απλώς «τροφοδοτεί» τον Θεό, ώστε να έχει τη δύναμη να υπάρχει. Αντί για συναλλαγή ο van der Leeuw βλέπει μια μυστική εξάρτηση του ανθρώπου από τον Θεό, του Θεού από τον άνθρωπο². Σ' αυτό θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς, ότι δεν πρόκειται για μια μυστική σχέση, αλλά πιο πολύ για μια μυστική ερμηνεία της σχέσης (εκ μέρους του van der Leeuw), η οποία, όπως επανειλημμένα τονίστηκε στα προηγούμενα, είναι μια σχέση νομική —οικονομική και ρεαλιστική, κατ' απομίμηση — ή κατά προέκταση — μιας διανθρώπινης σχέσης. Η αλήθεια είναι ότι, συν τω χρόνω, ο ρεαλισμός

τάματα και θαλασσινή αριερωτική πρακτική στο Αιγαίο, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1982 (πρβλ. και βιβλιοκρισία του Γεωργ. Ν. Αικατερινίδη για το πιο πάνω βιβλίο του Φλωράκη στο περ. «Λαογραφία», τ. 33 (1985), σ. 493-494 και ιδιαίτερα σ. 493)· Ευριδικής Αντζουλάτου-Ρετούλα, «Το ελληνικό τάμα στο πέρασμα των αιώνων», Μυριόβιβλος, τ. 5 (1984), σ. 15-19. Βλ. τέλος και το άρθρο του Ν. Γ. Πολίτου, «Ο Άγιος Νικόλαος», Λαογραφικά Σύμμεικτα, τόμ. Α', Έν' Αθήναις 1920, σ. 94-95 με μια συνοπτική αναφορά στο τάμα γενικά. Αξιοσημείωτη είναι η πληροφορία ότι τάματα στον Άγιο Νικόλαο έκαναν και οι πειρατές, οι οποίοι «ἀπέδιδον εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ἐκ τῆς λείας εὐγνωμονοῦντες διὰ τὴν βοήθειαν, ἣν παρεῖχεν εἰς αὐτούς».

Ανάλυτες είναι και οι περιπτώσεις των μικρών εικονοστασιών—προσκυνηταριών, που κτίζονται σε επικίνδυνες στροφές (ή σε άλλα σημεία) των εθνικών, επαρχιακών και αγροτικών οδικών αρτηριών ή ακόμη σε χωράφια, ακρογιαλιές κ.λπ., ως έκφραση ευχαριστιών για σωτήριες επεμβάσεις των Αγίων σε απρόσμενες καταστάσεις (λ.χ. αυτοκινητικά ατυχήματα) ή εκπλήρωση οφειλόμενων ταμάτων προς αυτούς. (Κάποτε τα προσκυνητάρια σημάδων τα σταυροδρόμια, τα έβρα ενός χωριού ή δείχνουν τον δρόμο για μοναστήρια κι εκκλησιές). Βλ. γενικά γι' αυτά Μίμη Κωνσταντινίδη, «Εικονοστάσια της ελληνικής υπαίθρου», Νέες Μορφές, 6 (1962), σ. 22 κ.ε. Νίκου Παπαδάκη, «Λαϊκά προσκυνητάρια των δρόμων», Δημοσιουργίες, τ. 5: 17 (1972), σ. 65-80· Δημ. Κωνσταντινίδη, «Προσκυνητάρια», Ελληνική Λαϊκή Τέχνη, 13 (1973), σ. 208-225· Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου, στο βιβλίο της «Λαογραφικά Μελετήματα», Ολκός, Αθήνα 1974, σ. 15-40 και ιδιαίτερα σ. 30-35· Δημ. Η. Κωνσταντινίδη, «Τά «Προσκυνητάρια» της Λακωνίας: Μία αισθητική ανάλυση», Λακωνικά Σπουδαί, τ. 3 (1977), σ. 259-285· Του ίδιου, «Μερικά ενδιαφέροντα «Προσκυνητάρια» της Αργολίδος», Πελοποννησιακά, τ. 13 (1979), σ. 100-110· Μιγάλη Ε. Αρφαρά, «Ελληνικά Προσκυνητάρια», Κάμειρος, τ. 48-53 (1984), σ. 152-158· Ευφροσύνης Καρποδίνη-Δημητριάδη, Η θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της Κέας, Διδακτορική διατριβή, Εκπαιδευτήρια Δούκα, Αθήνα 1988, σ. 45-46· Ι. Μ. Χατζηφώτη, Τα Προσκυνητάρια των ελληνικών δρόμων, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1986.

1. Βλ. G. van der Leeuw, «Die do-ut-des-Formel in der Opfertheorie», *Archiv für Religionswissenschaft*, τ. 20 (1920-21), σ. 241-253.

2. G. van der Leeuw, *ό.π.*, σ. 245 και 247.

αυτός προβαλλόταν ολοένα περισσότερο από τους ίδιους τους χρήστες της ή και από αυτούς που βλέπουν κριτικά το θρησκευτικό φαινόμενο. Ήδη ο Οβίδιος είχε πει, απομυθοποιώντας τη σχέση,

Munera, crede mihi, capiunt hominesque deosque,
Placatur donis Iuppiter ipse datis¹.

Και η δεύτερη παρατήρηση. Πρόσφατα είδα να γίνεται μια παραπέρα διεύρυνση της σημασίας της σχέσης αυτής ανθρώπου—Θεού. Τη θεωρώ μάλλον ως μian ενδιαφέρουσα διεύρυνση, ώστε να περιλαμβάνει κι ένα ποσό πάθους, από αυτό που χαρακτηρίζει, στην έντασή τους, σχέσεις μεταξύ ανθρώπων: «Ο μελετητής των αγιολογικών κειμένων διαπιστώνει από την πρώτη στιγμή την αβυσσαλέα απόσταση της επίσημης διδασκαλίας της Εκκλησίας από τις λαϊκές αντιλήψεις για το Θεό και τους Αγίους. Ο άυλος και πνευματικός Θεός του Ευαγγελίου, ο πανάγαθος και αμνησίκακος, είναι κατά τη λαϊκή αντίληψη ένας Θεός εκδικητικός, προστάτης των φίλων του και αμείλικτος τιμωρός των εχθρών του. Η πανάρχαιη και πανανθρώπινη αντίληψη της ανταπόδοσης (do ut des) εξακολουθεί να διέπει τις σχέσεις των ανθρώπων με τα θεία και ιερά πρόσωπα παρά την αντίθετη διδασκαλία της Εκκλησίας»².

1. G. van der Leeuw, ό. π., σ. 241. Για τους αρχαίους Έλληνες βλ. και F. D. Harvey, «Dona Ferentes: Some Aspects of Bribery in Greek Politics», στο βιβλίο *Cruz: Essays in Greek History presented to G. E. M. de ste. Croix*, εκδοτική επιμέλεια P. A. Cartledge and F. D. Harvey, Duckworth, Exeter 1985, σ. 107 και σημ. 112.

2. Βλ. Θεοχάρη Ε. Δετοράκη, *Εισαγωγή στη σπουδή των αγιολογικών κειμένων*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1985 (πολυγραφημένη έκδοση), σ. 60· πρβλ. και Του ίδιου, «Επιβιώσεις αρχαίων μύθων στα βυζαντινά αγιολογικά κείμενα», *Παλίμνηστον*, 2 (1986), σ. 69-70.

ABSTRACT

DO UT DES

by

Minas Al. Alexiadis

This essay, which begins with General Makrygiannis's invocatory petitions to the divine powers as they are mentioned in his works «Memoirs» and «Visions and Miracles», examines the well-known principle of *Do ut des* which goes back to the history of protection of the contracts issued under the Roman Law and which is also found in the contemporary Law on Contracts (exchange contracts).

Do ut des is a basic principle of behaviour in human relations as well as in men's relations of worship with the Divine. The examples cited provide adequate proof of the allegation that the relation of worship is, in proportion to the human relations, a financial relation (see pp. 258-263).

University of Ioannina
Department of History
Sector of Folklore

